

Г. М. Шаульська

здобувач відділу моніторингу законодавства
Інституту законодавства Верховної Ради України

ЩОДО ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті зроблено короткий теоретичний аналіз еволюції ідеї громадянського суспільства в працях світових і вітчизняних учених. Прагнення мислячих людей створити модель ідеального суспільного устрою, де домінували б розум, свобода, добробут і справедливість, існує вже десятки століть від античного світу. Такий аналіз потрібен для більш глибокого розуміння процесів удосконалення системи публічного адміністрування з ефективними механізмами.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічне адміністрування, механізми публічного адміністрування.

Постановка проблеми. Інтерес до громадянського суспільства не зникає вже десятки століть, а з часу набуття незалежності нашою державою його значення для вітчизняних науковців і дослідників тільки збільшується. Для державного управління й місцевого самоврядування, які переживають зараз процес реформування з пошуком нової ефективної моделі публічного адміністрування, громадянське суспільство набуває все більшого значення. Як суспільство громадян із високим рівнем соціально-економічних, політичних, культурних та морально-етичних рис, яке разом із державою утворює розвинені правові відносини; як суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного добробуту.

Але, щоб досягти такого рівня розвитку й з боку суспільства, і з боку держави мають бути докладені певні зусилля. Отже, як шлях сумісних зусиль держави й суспільства ми розглядаємо вдосконалення системи публічного адміністрування з напрацюванням ефективних механізмів взаємодії, які б оптимально сприяли розвитку громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми громадянського суспільства розглядаються в різних аспектах у роботах вітчизняних учених: В. Баркова, В. Денисенка, А. Колодій [1], О. Кочеткова [2], О. Крюкова, Ф. Рудича [3], Г. Щедрової [4] та інших. Громадянське суспільство

в контексті розвитку сучасної демократії розглядається в дослідженнях А. Карася, М. Козюбри, М. Кравчука, В. Кременя, А. Крижановського, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, В. Ткаченка, О. Токовенка й інших. Як система громадських організацій, асоціацій, профспілок, церкви та релігії – в наукових роботах Т. Ковальчук, В. Кравчук [5], В. Полохало, В. Сіренко, В. Тимошенко та інших.

Метою статті є короткий теоретичний аналіз еволюції ідеї громадянського суспільства в працях світових і вітчизняних учених і мислителів для більш глибокого розуміння процесів удосконалення системи публічного адміністрування з ефективними механізмами.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи історичні пам'ятки, які залишились від минулих поколінь, не можна не зауважити, наскільки складним та суперечливим був процес становлення громадянського суспільства. Сама його ідея виникла як прагнення мислячих людей створити модель ідеального суспільного устрою, де домінували б розум, свобода, добробут і справедливість. Десятки століть ідея трансформувалася від античного світу, Середньовіччя аж до сучасних розвинутих суспільних систем Європи та Америки. Однак тривалий період поняття «громадянське суспільство» ототожнювалося з державою.

В історичних пам'ятках Стародавнього світу про теорію ейдосу (ідею держави)

читаємо у філософа-ідеаліста стародавньої Греції Платона. Держава є достатньою для самодостатнього існування сукупності громадян, так висловлювався інший мислитель – Аристотель. Закон – це сполучна ланка громадянського суспільства, а право, встановлене законом, однакове для всіх, про необхідність існування правової рівності людей писав у своїх працях Цицерон. Такі твердження мислителів зумовлені рівнем розвитку економічних, соціальних і політичних відносин того часу, що характеризувався примітивними формами поділу праці, початковим етапом розвитку товарно-грошових відносин, одержавленням суспільного життя тощо.

Розвиток суспільних відносин уніс свої корективи в уявлення про громадянське суспільство вчених наступних поколінь. Не всі форми державного устрою мають відповідність громадянському суспільству – знаходимо у працях видатних мислителів з кінця XVI–XVII століття: Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є та інших. Так, Дж. Локк уважав, що абсолютна монархія не може бути формою громадянського правління. Н. Макіавеллі писав у працях, що найкращою має бути змішана форма держави, яка поєднувала б монархію, аристократію та демократію.

Від кінця XVII до першої половини XIX століття трансформація думок учених оформлюється в поняття «громадянське суспільство» як соціальний феномен і як теоретична концепція. Його основні положення сформульовані такими видатними мислителями, як Ж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. В. Гегель, А. де Токвіль та інші.

Характеристику підвалин громадянського суспільства читаємо в І. Канта: людина має все створювати власними силами й відповідати за створене; спонукальними причинами самовдосконалення людей є зіткнення людських інтересів і необхідність їх захисту; громадянська свобода, законодавчо закріплена, необхідна для самовдосконалення, гарантія збереження та піднесення людської гідності. Філософ робить висновок, що для людства найбільшою проблемою є досягнення загального правового громадянського суспільства. Такі ідеї дійсно можна вважати основою теорії громадянського суспільства.

Розвиваючи вчення І. Канта, інший німецький філософ В. Гумбольдт вивів відмінності між громадянським суспільством і державою:

- громадянське суспільство – це система суспільних установ індивідів; у такому суспільстві існує пріоритет природного права; головний суб'єкт громадянського суспільства – людина;

- держава – це система державних установ; у державі існує пріоритет права, що виходить від держави (позитивне право); громадянин – головний суб'єкт у державі.

Особлива роль у розвитку ідеї належить, безумовно, Г. Гегелю. Учений розрізняє громадянське суспільство й державу та виділяє індивідуума. У його праці читаємо: «У громадянському суспільстві кожний для себе – мета, все інше для нього ніщо. Однак без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у всьому їх обсязі: ці інші суть тому засоби для мети особливого» [6, с. 7]. Отже, громадянське суспільство гармонізує інтереси своїх членів, додає їм характеру загальності. Воно являє собою об'єднання індивідів «на основі їхніх потреб і через правовий устрій як засіб забезпечення безпеки осіб і власності».

Свій внесок у розвиток ідеї громадянського суспільства зробили й К. Маркс і Ф. Енгельс. Вони стверджували, що капіталізм уже в середині XIX століття став гальмом суспільного розвитку, громадянського суспільства.

Отже, кожна епоха мала власне трактування громадянського суспільства, зокрема основні положення його від античності й до середини XIX століття сформульовано в працях перелічених визначних мислителів.

Серед зарубіжних та українських учених новітнього періоду цій проблемі також присвячені дослідження Дж. Александера, Е. Геллнера, К. Джона, Н. Розенблюм [8], О. Данильяна, М. Заїнчковського, А. Карася, П. Рабіновича та багатьох інших. Так, на думку Дж. Александера, «громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію. Воно не є сферою, до якої можна доторкнутися або яку можна побачити» [9]. Е. Геллнер схильється до трактування громадянсько-

го суспільства як суспільства західного типу, що сформувалось у процесі модернізації паралельно зі становленням капіталізму та формуванням націй-держав [10].

Аналізуючи праці сучасних українських учених, на нашу думку, варто було б згадати деякі монографічні роботи, автори яких розкривають досить широкий спектр зазначеної проблематики. Для науки державного управління вони також мають своє певне значення для вдосконалення системи публічного адміністрування.

Так, у монографії Г. Щедрової «Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти» [4] досліджується громадянське суспільство і його зв'язок з правовою державою; питання щодо походження громадянського суспільства та його ролі в житті соціуму. Цінність монографії полягає в тому, що вона є однією з небагатьох сучасних праць, у яких на підставі наукового аналізу досліджено громадянське суспільство й політична культура за роки незалежності України, розкрито природу, зміст і характер еволюції громадянського суспільства та держави в процесі демократичного розвитку.

У монографії «Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії» автор М. Бойчук [11] робить філософсько-політологічний аналіз влади з метою обґрунтування її як самодостатнього соціального інституту, до якого рівною мірою мають стосунок як держава, так і громадянське суспільство. При цьому в горизонті громадянського суспільства влада розглядається як атрактор самоорганізації родового життя людини, а у вимірі держави – як інструмент організації соціальних процесів. У ході дослідження діалектики самоорганізаційних і організаційних впливів на формування громадянського суспільства автор доводить, що влада є параметром управління в самовідтворенні соціального організму України.

У науковій праці А. Карася «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях» [12] розглядаються витоки та еволюція ідеї громадянського суспільства в пов'язаності з дискурсивно-етичними практиками здійснення свободи. У роботі проаналізовано класичні теорії та деякі некласичні

інтерпретації громадянського суспільства. Виявлено недетерміністичні передумови соціальних змін у новітніх умовах. Автором зроблено спробу висвітлити розвиток громадянського суспільства як семіотично-дискурсивний процес з урахуванням особливостей українського соціального й культурного розвитку.

Аналізу основних інститутів громадянського суспільства в контексті системи конституційно-правових гарантій їх розвитку, а також перспектив удосконалення чинного законодавства України та розбудови дієвої й ефективної конституційної конструкції державної влади присвячена наукова робота В. Медведчука «Громадянське суспільство: український вибір» [13]. Автор досліджує основні теоретичні та методологічні підходи до вивчення й визначення феномена громадянського суспільства, його сутності та форм існування, характеризує проблеми й загрози «одержавлення» громадянського суспільства. Приділяється увага й питанням взаємодії громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави з погляду створення оптимальних умов для реалізації базових інтересів громадян, основних функцій сучасної держави, успішної міжнародної співпраці України.

Глобальні виклики для нашої держави на сучасному етапі її розвитку розглянуто в колективній монографії «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» за редакцією Ф. Рудича [3]. На основі широкого масиву історичних і сучасних наукових джерел, аналізу реальних політичних процесів досліджуються актуальні проблеми становлення політичної системи та інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні. У роботі розкривається діалектична взаємозалежність інституцій соціально-правової держави та інститутів громадянського суспільства, показано загальне й особливе в розвитку громадянського суспільства в країнах Центральної та Східної Європи, визначено міжнародні чинники формування громадянського суспільства в Україні.

Проблемам розвитку вітчизняної політичної системи й інститутів громадянського суспільства на сучасному етапі

трансформаційних перетворень присвячена колективна монографія «Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії» за загальною редакцією А. Кудряченка [14]. У науковій роботі висвітлюються й засади демократичного поступу європейських держав, з'ясовуються їхні традиції, інституційні особливості й реалії широкого спектра демократичної практики. Розглядаються актуальні питання вдосконалення механізмів стабілізації вітчизняної політичної системи, взаємодії владних інститутів.

Інша колективна робота «Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку» за загальною редакцією М. Требіна [15] присвячена дослідженню соціально-філософських, політичних і соціально-правових проблем розвитку громадянського суспільства; з'ясуванню чинників формування й розвитку громадянського суспільства в Україні; ролі права та правової культури в процесі розбудови громадянського суспільства; особливостям взаємодії громадянського суспільства і правової держави.

Існує й багато інших наукових робіт наших сучасників і дослідників минулих століть, варті уваги в контексті проблематики досліджуваного нами питання, але обсяги статті не дають змоги викласти матеріал ширше.

Висновки і пропозиції. Отже, з огляду на викладене вище, можемо підсумувати, що ідея громадянського суспільства бере свій початок ще з античних часів. Десятки століть вона трансформувалася аж до сучасних розвинутих суспільних систем Європи та Америки. Сьогодні громадянське суспільство перебуває на перетині декількох наукових галузей і досліджується філософією, політологією, соціологією, іншими науками. Ці дослідження варто враховувати в процесі реформування державного управління й місцевого самоврядування задля вдосконалення системи публічного адміністрування з ефективними механізмами взаємодії суспільства і влади.

Список використаної літератури:

1. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 275 с.
2. Кочетков О.П. Про формування громадянського суспільства. Соціально-політичні науки. 1992. № 1. С. 21–24.
3. Рудич Ф.М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. Ф.М. Рудича. Київ: Парламентське видавництво, 2006. 412 с.
4. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Луганськ: Елтон-2, 2009. 308 с.
5. Кравчук В.М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): монографія. Тернопіль: ТзОВ (Терно-граф), 2011. 260 с.
6. Гегель Г. Громадянське суспільство. Філософія права. 1990. № 12. С. 6.
7. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. § 188.
8. Rosenblum, Nancy L. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. Social Research. 1994. Vol. 61. No 3. P. 540–557.
9. Alexander J. Bringing Democracy Back In. Intellectuals Beyond Academy / ed. by Ch. Lemert. Sage, 1990.
10. Ernest Gellner. Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals. 1994. 225 p.
11. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: монографія. Київ: Атлант ЮЕмСі, 2007. 207 с.
12. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і не-класичних інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
13. Медведчук В.В. Громадянське суспільство: український вибір: монографія. Київ: Логос, 2012. 568 с.
14. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Г.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська та ін.; за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2013. 536 с.
15. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за заг. ред. д. і. н., проф. А.І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2007. 396 с.

Шаульская Г. Н. О теории возникновения и развития идеи гражданского общества

В статье сделан краткий теоретический анализ эволюции идеи гражданского общества в трудах мировых и отечественных ученых. Стремление мыслящих людей создать модель идеального общественного устройства, где доминировали бы ум, свобода, благополучие и справедливость, существует уже десятки веков, начиная с античного мира. Такой анализ необходим для более глубокого понимания процессов совершенствования системы публичного администрирования с эффективными механизмами.

Ключевые слова: гражданское общество, публичное администрирование, механизмы публичного администрирования.

Shaulska H. On the theory of the emergence and development of the idea of civil society

The article makes a brief theoretical analysis of the evolution of the idea of civil society in the works of world and domestic scientists. The desire of thinking people to create a model of an ideal social order where mind, freedom, prosperity and justice would prevail have existed for dozens of centuries, beginning with the ancient world. Such an analysis is necessary for a deeper understanding of the processes of improving the public administration system with effective mechanisms.

Key words: civil society, public administration, public administration mechanisms.